

L'OCUPACIÓ TURÍSTICA EN EL CONTEXT DE LA CRISI (2008-2013). CREIXEMENT SENSE OCUPACIÓ?

Rafel Borràs Ensenyat

RESUM

En aquest capítol, es pretén reflexionar sobre com han afectat en el mercat laboral turístic de les Illes Balears les polítiques anomenades d'austeritat que s'han imposat per gestionar la crisi i, alhora, es planteja la hipòtesi d'un escenari de creixement sense ocupació en l'anomenada "indústria turística" illenca.

Per fer-ho, es discuteix la validesa actual d'una anàlisi del Llibre Blanc del Turisme de les Illes Balears de 2009 que, bàsicament, plantejava que el creixement econòmic de les Balears durant les dues darreres dècades havia derivat en un augment progressiu del nivell de renda dels seus habitants i que això va ser possible pel dinamisme del mercat laboral turístic. S'analitza la complexitat de determinar què s'entén per "ocupació en el sector turístic" i seguidament s'analitza l'evolució en el període 2008-2013 de les principals variables del mercat laboral turístic illenc.

Una vegada descrit el concepte de "creixement sense ocupació", es conclou que, tot i no poder afirmar amb seguretat –i amb les dades convencionals– que ja sigui la situació del turisme de Balears, és un escenari que, en termes d'hores treballades, probablement ja es doni.

Paraules clau:

Mercat laboral turístic, creixement sense ocupació, polítiques d'austeritat

INTRODUCCIÓ

Les polítiques econòmiques implementades arreu de la UE per tal de fer front a la crisi sistèmica que s'inicià l'any 2008 han consistit en les conegudes com “polítiques d'austeritat”. Val a dir que l'objectiu europeu d'aconseguir el creixement intel·ligent, sostenible i integrador que es proclamava a l'Estratègia Europa 2020, se n'anà en orris. En lloc d'inversions més eficaces en educació, recerca i innovació; de l'impuls decidit a una economia baixa en carboni; i de posar l'accent en la creació d'ocupació i la reducció de la pobresa, a la pràctica el que s'ha imposat és una política unidimensional de control compulsiu del dèficit públic i de rescats a la banca europea, mentre la ciutadania sofria les retallades de l'Estat del Benestar i s'estenia el procés d'empobriment de bona part d'aquesta població.

Aquesta aposta per la gestió de la crisi ha tingut efectes diferenciats en cadascun dels Estats Membres i de cadascuna de les regions europees. En aquest treball pretenc reflexionar sobre com ha afectat el mercat laboral turístic de les Illes Balears aquesta aposta per les polítiques de contenció pressupostària i absència d'estímuls al creixement i la seva coincidència amb els significatius canvis en les polítiques turístiques autonòmiques, en les demandes dels turistes i en la gestió de l'empresa turística, que s'han produït en un període en el qual, per altra banda, no s'ha aturat l'avanç de les noves tecnologies aplicades al negoci turístic.

Sens dubte els canvis han estat substancials. Prenguem com a inici de la reflexió el que diu el Llibre Blanc del Turisme de les Illes Balears¹: *“El creixement econòmic de les Balears experimentat durant les dues darreres dècades ha derivat en un augment progressiu del nivell de renda dels seus habitants, fet que ha anat associat al notable dinamisme dels registres laborals. En aquest sentit, durant el període 1987-2006, el nombre de treballadors afiliats a la Seguretat Social ha seguit una senda ascendent i ha arribat, pràcticament, a duplicar-se. Així mateix, per mor d'una creixent participació activa de la població en el mercat de treball regional, la taxa d'ocupació durant els darrers vint anys s'ha impulsat fins assolir el nivell més elevat de l'Estat...”*

Es podria aplicar aquesta anàlisi a allò que ha succeït en el període 2008-2013, sense importants matisacions?

¹ “Llibre Blanc del Turisme de les Illes Balears. Cap a una nova cultura turística”, 2009 (Pàgina 42)

TENDÈNCIES EN EL MERCAT LABORAL TURÍSTIC

Comencem la discussió amb l'observació d'algunes dades (taula 1) prou significatives sobre l'evolució de l'economia de les Illes Balears que, a parer meu, evidencien els canvis que en matèria de creixement, de renda, de registres laborals i de cohesió social ha provocat la crisi –i les polítiques implementades per gestionar-la– a les Illes.

ALGUNES DADES MACROECONÒMIQUES DE LES ILLES BALEARS

Dada	2008	2009	2010	2011	2012	2013
PIB per càpita ⁽¹⁾ (taxa de variació interanual /any anterior)	-	-5,70%	-1,40%	-0,30%	-0,70%	-0,60%
Renda disponible ⁽¹⁾ bruta de les llars (en euros per càpita)	16.117	15.795	15.119 (P)	15.047 (P)	No disponible	No disponible
Remuneració total de les persones assalariades ⁽¹⁾ (milers d'euros)	12.882.238	12.447.309	12.216.606	12.158.353 (P)	11.527.747 (A)	No disponible
Despesa anual per llar ⁽²⁾ (mitjana en euros)	33.364,14	30.105,65	29.583,58	29.154,49	28.444,20	27.664,37

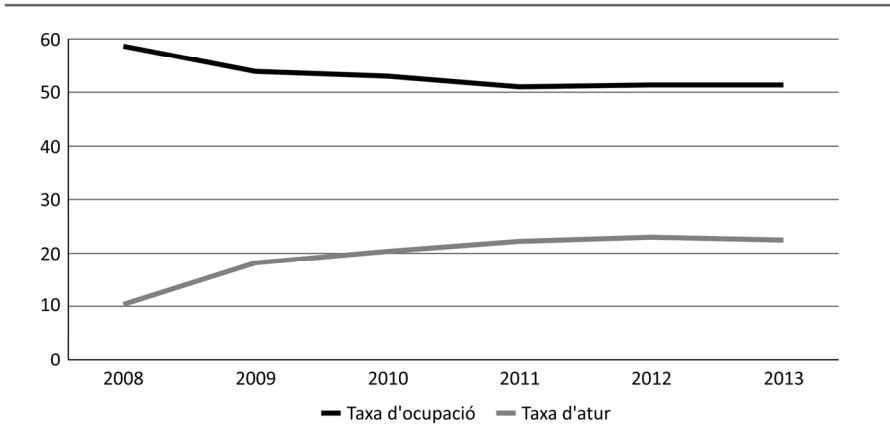
Taula 1 (P) Provisional (A) Avançament

Fonts: (1) Comptabilitat Regional 2014 (INE)
(2) Enquesta Pressuposts Familiars 2013 (INE)

El primer que cal destacar és que el miratge de “regió turística per excel·lència igual a regió rica” s'ha esvaït amb una acumulació, des del daltabaix de l'any 2009, de registres negatius del PIB per càpita. Pel que fa al nivell de renda, en termes de “renda disponible bruta de les llars”, la tendència és clarament descendent, amb una pèrdua d'un 6,6% de disponibilitat de renda en el període 2008-2011. Aquesta menor disponibilitat de renda –juntament amb la contracció del crèdit– ha provocat una baixada del 17% de la despesa mitjana a les llars il·lenques.

Sens dubte la crisi del mercat laboral és determinant en el procés d'empobriment de la majoria de la societat de les Illes Balears. Tal com es pot observar al gràfic 1, en el període 2008-2013, la taxa d'atur té una tendència a l'alça (ha passat del 10,16% al 22,26%), mentre que la taxa d'ocupació va a la baixa, amb una pèrdua de 6,9 punts percentuals (del 58,39% al 51,49%).

TAXA D'OCUPACIÓ I D'ATUR

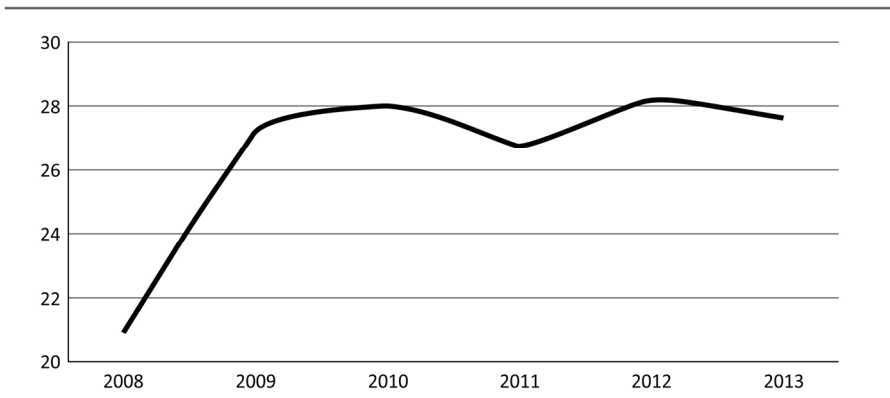

Gràfic 1

Font: Enquesta de Població Activa (EPA-INE)

Dues de les conseqüències més significatives de la crisi laboral son, per una banda, la remuneració de les persones assalariades en el període 2008-2012 cau un 10,5% (vegeu taula 1), i, per una altra, la taxa de risc de pobresa o exclusió social (AROPE)² (vegeu gràfic 2) passa del 21,0% de l'any 2008 al 27,8% del 2013.

EVOLUCIÓ DE LA TAXA DE RISC DE POBRESA O EXCLUSIÓ SOCIAL A BALEARS

Gràfic 2

Font: Enquesta de Condicions de Vida (ECV-INE). Resultats definitius. Any 2013

² Indicador de risc de pobresa o exclusió social o AROPE (acrònim anglès de l'expressió *At Risk of Poverty and Exclusion*) de l'Estratègia Europea 2020. És l'indicador de risc de pobresa definit per Eurostat.

Tot plegat, i amb les dades oficials disponibles, sembla que no es pot mantenir, de cap de les maneres, la primera part de l'anàlisi que es feia al Llibre Blanc del Turisme de les Illes Balears.

Els autors d'aquell document concloïen la seva optimista reflexió amb la següent afirmació: *“Sens dubte, una bona part de l'evolució dels registres laborals s'explica arran de la creixent terciarització de l'economia de les illes, fortament impulsada pel desenvolupament i consolidació del turisme”*³. Fins l'any 2008 hom ha de compartir que l'anàlisi és encertat quant a la trajectòria històrica del mercat laboral de les Illes Balears (en termes absoluts, els sectors primari i industrial sempre han tingut un volum modest de registres laborals, i el sector de la construcció n'ha tingut d'importants, però de forma episòdica). La qüestió és si des de l'any 2008 es pot mantenir tal afirmació.

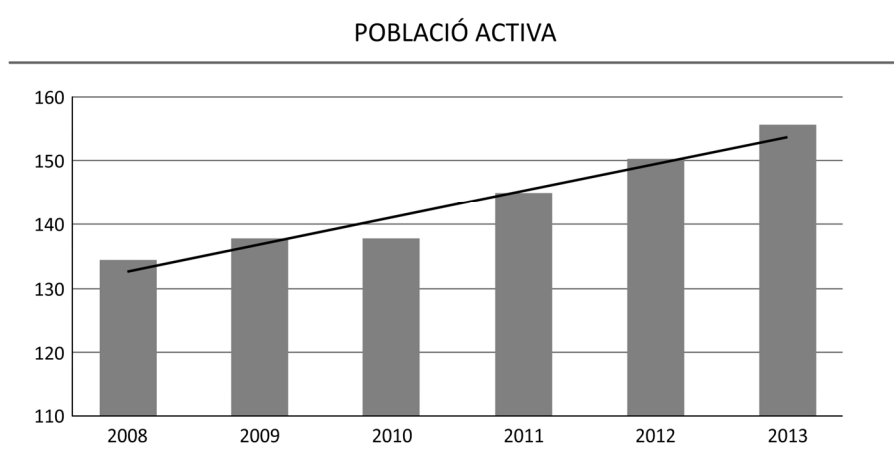
Per poder contestar la qüestió plantejada, és necessari concretar què entenem per ocupació turística i com la mesuram. Aquest assumpte té alguna complexitat perquè el turisme no és una activitat recollida de manera separada, com a tal, en les classificacions oficials d'activitats. Acadèmicament es dóna com a alternativa més correcta la desagregació més gran possible de les activitats de la CNAE (Classificació Nacional d'Activitats Econòmiques) que es consideren relacionades amb el turisme. Al meu entendre aquesta proposta té greus problemes, entre d'altres, caldria posar-se d'acord en quines són aquestes activitats relacionades amb el turisme. Per exemple, alguns autors inclouen el comerç detallista i d'altres no; tothom inclou les activitats de restauració (restaurants, establiments de begudes, menjadors col·lectius i provisió de menjars), però, tota l'activitat de restauració és activitat turística?

Per tal de superar aquesta diversitat de criteris i, alhora, no caure en l'elecció d'indicadors que puguin esbiaixar l'anàlisi, s'ha optat per les dades sobre el mercat laboral turístic que proporciona l'Institut de Estudios Turísticos, depenent del Ministerio de Industria, Energía y Turismo. Aquest organisme analitza les dades de l'Enquesta de Població Activa (EPA), agrupant les activitats econòmiques de la CNAE vigent (la de 2009) relacionades amb el turisme sota la denominació d'“Activitats de la Indústria Turística”; mentre que, pel que fa a les dades d'afiliacions a la Seguretat Social, agrupa aquelles que fan referència a “serveis d'allotja-

³ “Llibre Blanc del Turisme de les Illes Balears. Cap a una nova cultura turística”2009 (Pàgina 42)

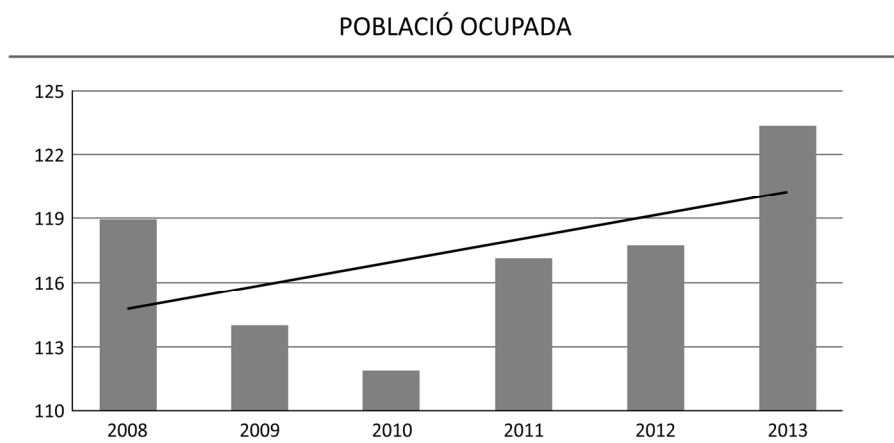
ment”, “serveis de menjars i begudes” i “agències de viatges o operadors turístics”.

El gràfic 3 és especialment interessant perquè il·lustra que la població en edat i en condicions de treballar en el turisme l'any 2008 era de 134.418 persones i s'ha anat enfilant any rere any fins a arribar a les 156.565 en 2013. En aquest augment d'un 16,5% durant el sexenni de crisi hi ha, sens dubte, un traspàs de població activa d'altres sectors, principalment de la construcció, cap al sector turístic.

Gràfic 3 (en milers de persones)

Font: Enquesta de Població Activa (EPA-INE)

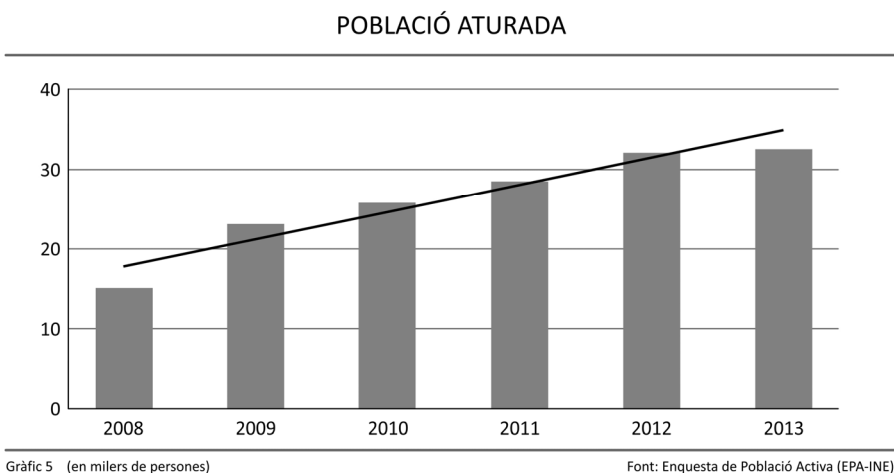

Gràfic 4 (en milers de persones)

Font: Enquesta de Població Activa (EPA-INE)

La qüestió rau en si el turisme illenc pot absorbir aquest augment de població activa. Les dades de població ocupada (gràfic 4) semblen indicar que només ho fa en part, car la pujada del nombre de gent amb ocupació (assalariada i autònoma) en el sector turístic illenc ha passat de 118.954 persones (en 2008) a 123.674 (en 2013) i, per tant, queda limitada a un 4%, dotze punts percentuals per sota de l'estirabot de la població activa.

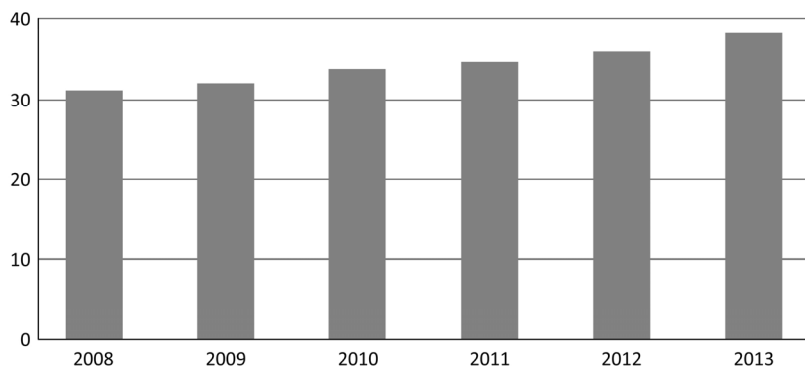
Aquesta gran diferència entre població activa i població ocupada provoca un espectacular augment de la població aturada (vegeu gràfic 5): de 15.464 persones en 2008 a 32.891 en 2013. És a dir, durant aquests sis anys l'atur de la "indústria turística" ha crescut un 112,7%.

Tanmateix, cal prendre en consideració que, com a part de la gestió de la crisi, s'han implementat importants mesures "flexibilitzadores" del mercat laboral. Singularment la Reforma Laboral de 2012 que, per una banda, tenia com a objectiu oficial acabar amb la dualitat en la contractació, és a dir, reduir la temporalitat entre la població ocupada. Val a dir que aquestes polítiques han fracassat a l'àmbit del treball turístic illenc. Així, malgrat l'augment any rere any del nombre les persones amb relacions laborals fixes discontinues, que en el sexenni ha crescut un 23,3%, passant d'una mitjana de 31.003 persones en 2008 a una de 38.215 en 2013 (vegeu gràfic 6), i tot ésser aquesta modalitat contractual la forma de donar una certa estabilitat a les relacions laborals en una activitat econòmica estacional

com el turisme, la taxa de temporalitat⁴ (gràfic 7) de la població assalariada en turisme, es manté entorn del 30%, amb una tendència a l'alça, situant-la en el 32,9% l'any 2013.

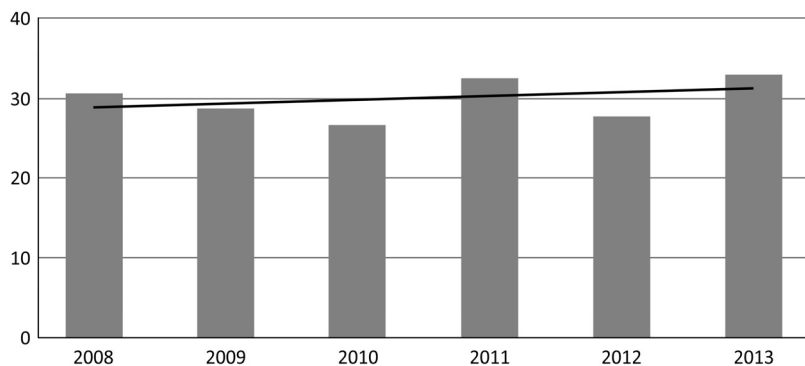
NOMBRE MITJÀ DE FIXOS DISCONTINUS AFILIATS A LA SEGURETAT SOCIAL

Gràfic 6 (en milers de persones)

Font: TGSS

TAXA DE TEMPORALITAT

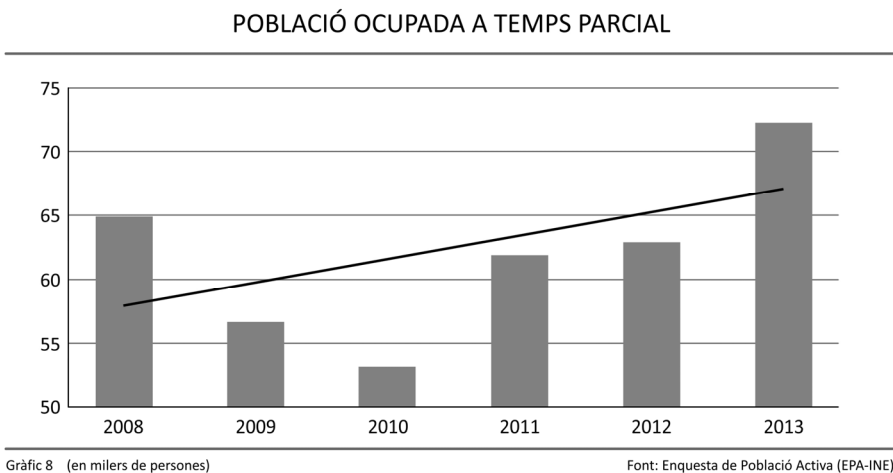
Gràfic 7 (percentatges)

Font: Enquesta de Població Activa (EPA-INE)

⁴ Proporció de població ocupada amb contracte temporal sobre el total de població ocupada (curiosament, el Ministeri d'Indústria, Energia i Turisme no publica la taxa de temporalitat de la població assalariada que, en no computar a les persones autònomes en el total d'ocupades, donaria una major taxa de temporalitat).

Per altra banda, l'altre gran objectiu de les reformes laborals dels anys de crisi ha estat la promoció del contracte a temps parcial. Val a dir que tots els estudis (tant europeus com espanyols) conclouen que el treball a temps parcial en el conjunt del Regne d'Espanya, i en el cas concret de les Illes Balears, és, molt majoritàriament, no desitjat. És a dir, la població ocupada a temps parcial bàsicament ho és perquè no aconsegueix un treball a temps complet.

I tanmateix, el conjunt de població ocupada de les Illes Balears (no es disposa d'aquesta dada referida exclusivament a població ocupada en activitats turístiques) ha passat de 50.800 persones en 2008 a 65.300 en 2013. La tendència alcista que es visualitza al gràfic 8 es quantifica durant el sexenni en un augment del 28,50%.

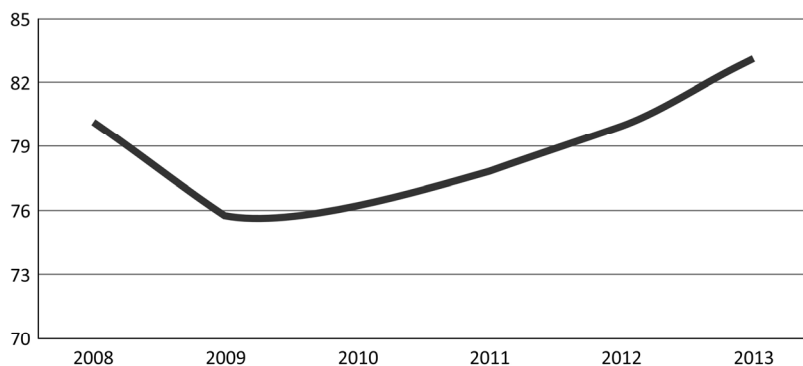
Aquests dos fenòmens (augment de la temporalitat i de la parcialitat) aconsellen matisar un altre indicador del mercat laboral que s'utilitza habitualment: les afiliacions a la Seguretat Social. Les interpretacions més ortodoxes conclouen que qualsevol augment del nombre d'afiliacions equival a un augment de l'ocupació. Si es pren en consideració que aquest registre té unes finalitats purament administratives (si una persona té més d'una alta es comptabilitzen totes), i que per tant no incorpora cap rigor estadístic, hom pot afirmar que la dada d'afiliacions no cospa els canvis

que es produeixen en el mercat laboral i, per tant, el volum de registres no sempre reflecteixen el mateix.

El gràfic 9 ens presenta una dinàmica alcista des de l'any 2009 fins al 2013 (un 9,7%) del nombre mitjà de registres d'afiliacions a la Seguretat Social (80.182, 75.739, 76.010, 77.834, 79.966 i 83.060 des de 2008 a 2013, respectivament). No obstant això, si la comparació es fa entre el 2008 i el 2013 l'augment queda reduït a un 3,6% (2.878 registres).

Aquests augments d'afiliacions a la Seguretat Social en els sectors econòmics de la "indústria turística" es produeixen en el context d'un important estirabot de la temporalitat i la parcialitat, la qual cosa vol dir que aquest registre veritablement incorpora moltes afiliacions d'una mateixa persona (contractes de duració inferior a un mes) i cada pic més afiliacions a temps parcial (que es comptabilitzen igual com si fos una afiliació a temps complet). Per tant, allò més realista és que aquestes variacions d'afiliacions, en termes homogenis d'afiliacions a temps complet i descomptant la duplicitat d'afiliacions, fossin negatives.

AFILIACIONES A LA SEGURETAT SOCIAL DE LA "INDÚSTRIA TURÍSTICA"*

Gràfic 9 (en milers de persones)

Font: Instituto de Estudios Turísticos (MIET) a partir de dades de la TGSS

* Serveis d'allotjament, de menjars i begudes i d'agències de viatges / operadors turístics

Aquestes tendències en el mercat laboral turístic illenc (poca capacitat d'absorció de la població activa amb el consegüent augment de la població aturada, i probable descens real de les hores de treball afiliades a la Seguretat Social) coincideixen amb un important dinamisme de l'activitat turística illenca. En l'"Estudi sobre el perfil del turista a les Illes Balears

durant l'any 2013”⁵ Margalida Albertí Garau i Miquel Quetglas Oliver descriuen aquest dinamisme així: “De conformitat amb el glossari de l'Organització Mundial del Turisme, un visitant és una persona que viatja a una destinació principal diferent del seu entorn habitual, per una durada inferior a un any, amb qualsevol finalitat (oci, negocis o qualsevol altre motiu personal) que no sigui la de ser ocupat per una entitat resident al país visitat. Un visitant (intern, receptor o emissor) es classifica com a turista si el viatge inclou una pernoctació, o com a excursionista (o visitant de dia) si no inclou cap pernoctació en la destinació. L'any 2013 visitaren les Illes Balears gairebé 13,5 milions de persones, de les quals 13,1 milions varen ser turistes, i la resta, excursionistes. Les Illes Balears tenen una gran projecció internacional. Així, la majoria dels visitants, 11,4 milions, són d'origen estranger, mentre que la resta (2,1 milions) són espanyols. A causa de les facilitats en el transport i de la proximitat, el percentatge d'excursionistes entre els espanyols (4,4%) és superior que entre els estrangers (2,4%). El 2011 el nombre total de visitants de les Illes superà per primera vegada la xifra de tretze milions de persones, un nombre que encara s'incrementà un 4,3% el 2013. En l'evolució interanual, el 2013 el nombre s'incrementa un 3,6% respecte del 2012, sobretot per l'augment dels alemanys i dels britànics (ambdós grups, amb un creixement d'un 7,6%)”.

CONCLUSIONS

Tot el que hem vist fins ara ens indica que no es pot afirmar amb contundència que els escenaris són de creixement turístic sense ocupació. Però tampoc és una hipòtesi rebutjable, ans al contrari. De fet, hi ha abundant literatura que afirma que aquests escenaris ja són aquí i, per això, des de 2012, a les publicacions d'àmbit socioeconòmic de la Fundació Gadeso⁶ –especialment a la titulada Panorama Sociolaboral– es planteja aquesta qüestió. A tall d'exemple, en el número 7 (febrer 2012) de Panorama Sociolaboral Gadeso, es conclou que: “*Cada cop s'albira amb més claredat que en els propers anys es poden registrar creixements del nombre de turistes i de beneficis amb modestos creixements d'ocupació*”.

⁵ Revista de Conjuntura econòmica de les Illes Balears de Juliol 2014 editada per la Direcció General d'Economia i Estadística de la Conselleria d'Economia i Competitivitat del Govern de les Illes Balears.

⁶ Disponibles a www.gadeso.org. Panorama Sociolaboral és una publicació en la que es fa una lectura comentada dels informes que s'ha publicat sobre el mercat laboral especialment de les Illes Balears.

Val a dir que es defineix el creixement sense ocupació com la situació en la qual hi ha creixement del PIB (de quantitat de productes fabricats i/o serveis prestats) sense que hi hagi un augment paral·lel d'efectius laborals per a aconseguir-ho. Dit en unes altres paraules, *“no hi ha relació entre creixement i creació d'ocupació”* (Gali i Gambetti). En aquest sentit, convé recordar que, en opinió d'aquests dos economistes: *“La relació entre creixement i creació d'ocupació ha evolucionat al llarg del temps. Pot atribuir-se a canvis en el marc regulatori del mercat laboral, a l'estructura productiva concreta, a l'organització de l'empresa o a factors més generals com la finançarització de l'economia i la globalització”*.

En el cas de la “indústria turística” de les Illes Balears ja hem vist com la població aturada ha augmentat al mateix temps que l'activitat econòmica creixia. És un bon símptoma de creixement sense ocupació que, en la meua opinió i en termes d'hores treballades, és la situació real de les Illes Balears. Del que no hi ha dubte és que, en economies com la de les Illes Balears, tan extraordinàriament especialitzades en turisme i amb una anomenada “indústria turística” madura en capacitat de gestió del factor treball, no es pot esperar que, encara ara, es considerin les indústries turístiques com a nous jaciments d'ocupació, tal com es feia a bona part de la literatura especialitzada i de les iniciatives de la UE en els anys noranta. Cal recordar que el Llibre Blanc de Delors (UE, 1993), que ha estat l'intent més seriós per detectar els nous nínxols (o jaciments) d'ocupació, feia una gran aposta pel turisme com font segura de creixement d'ocupació.

Els canvis legislatius en matèria laboral i de política turística autonòmica tenen molt a veure amb aquest nou escenari: En la lògica de Gali i Gambetti, per una banda, “el marc regulatori del mercat laboral” actual (Reforma Laboral de 2012) ha flexibilitzat a tal extrem les relacions laborals que cada dia és més freqüent el treball a temps parcial no desitjat i la reducció del nombre de mà d'obra que, amb uns ritmes de treball majors, aconsegueixen iguals o majors taxes de productivitat. Per una altra costat, “l'organització de l'empresa” s'ha consolidat com a una organització estacional, d'estades turístiques mitjanes a la baixa (l'any 2009 aquesta mitjana era de 9,1 dies i el 2012 havia caigut a 8,4 dies), de descentralització productiva, d'important tecnificació en els processos productius, i de consolidació del “tot inclòs” i de l'oferta turística SVM (“Serveixi's vostè mateix”).

A parer meu, cal actuar -ara que encara hi som a temps- per allunyar qualsevol possibilitat d'aquests socialment indesitjables escenaris de

creixement sense ocupació. Cal impregnar la legislació turística de les Illes Balears d'aquesta preocupació per un model turístic amb ocupació de qualitat (treball digne segons els estàndards de l'OIT), que alhora que sigui cada cop més rendible per a totes les empreses i també garantia de cohesió social. En definitiva, del que es tracta és de garantir una societat on hi capiguem tots i totes. Tant de bo en les properes edicions de l'Anuari del Turisme de les Illes Balears puguem explicar que hi ha hagut avenços en aquesta direcció.